

Кружальна кераміка кельтів Верхнього Потисся

Найбільш масовою категорією археологічного матеріалу виступає кераміка, яка часто є єдиним джерелом для культурної і хронологічної атрибуції пам'яток. За способом виробництва вона поділяється на дві великі групи - ліпну та кружальну. Аналіз другої групи дозволяє говорити про рівень розвитку гончарного ремесла і торгівлі.

У Верхньому Потиссі кружальна кераміка відома з V ст. до н.е. на пам'ятках Куштановицької культури та Саніслеу - Нір і визначається як імпорт з Тисо - Дунайського межиріччя (Dušek, 1971, s.448; Miroššayova, 1987, s.143). Датування початку місцевого гончарного виробництва є дискусійним питанням. Його вирішення залежить від датування печей для випалу кераміки. Найбільш ранніми в регіоні є печі з Андриду (Németi, 1974), Ачиша (Lazin, 1982, p.70) та Добри (Bader, Lazin, 1980, p.13). За своїми конструктивними особливостями вони є двоярусними печами варіанту В по класифікації Й.Геннінга (Henning, 1977), поява яких відноситься до III - II ст. до н.е. і пов'язана з проникненням кельтів. Незважаючи на обмежену кількість печей, можна говорити про широке виробництво кружальної кераміки в цей час, виходячи зі значної її кількості на поселеннях (від 40 до 70% у комплексах) (Котигорошко, 2005, с.27).

Кельтська кружальна кераміка відзначається високою якістю, що було зумовлено не тільки наявністю гончарного кола та печей для випалу кераміки, а й самою технологією її виробництва. Продукція виготовлялась з ретельно відмученої глини з домішками шамоту і дрібнозернистого піску, що надавало глині додаткових властивостей, зокрема, збільшувало вогнетривкість виробів (Бобринский, 1978, с.90). Посуд лискувався, при цьому досягався подвійний результат: ущільнення поверхні та декорування (Семёнов, Коробкова, 1983, с.208). Орнаментація представлена пролискованими прямими і хвилястими лініями, жолобками, валиками, насічками, рідше посуд прикрашався штампівним декором.

За технологією виробництва гончарний посуд поділяється на чотири групи. До першої відносимо кераміку, яка проходила окислювальний випал (з доступом кисню), через що вона отримувала жовтий, червоний чи коричневий колір. Друга група представлена посудом, який проходив відновлювальний випал, після якого він отримував сірий колір. Досягалось це шляхом перекриття доступу кисню у середину печі, за рахунок чого відбувалось перетворення окису заліза, який зазвичай входив до складу гончарних глин, в закисне залізо (Бобринский, 1991, с.139). Третя група представлена графітовою керамікою. Цей посуд - одна з характерних рис латенської культури регіону. Вироблявся він із ретельно відмученої глини зі значним домішком графіту (до 50 - 60%). Дана кераміка становить незначний відсоток від загальної кількості кераміки, хоча і зустрічається майже на кожному поселенні (від 2 - 3% житлових комплексів в Братові до 20 - 35% в Бакті) (Kotigoroško, 1995, p.61). Винятком є опідум Галіш-Ловачка, де за свідченням Т.Легоцького її збирали кошиками (Lehoczky, 1901, old.146). До четвертої групи відносимо розписну кераміку. Вироблялась вона з домішкою дрібнозернистого піску. На зламі

жовтуватого кольору. На поверхню наносились смужки коричневої та світлороманової фарби.

Найбільш чисельні перші дві групи. При аналізі форм їх можна об'єднати, так як посуд, який має однакову форму проходив як окислювальний так і відновлювальний випал.

Кельтський гончарний посуд перших двох груп представлений такими основними формами: вази, мископодібні вази, миски, глечики. Найбільшу групу складають вази, які за формами виділяються в сім типів.

Тип I. Сіроглиняна ваза з приплюснутим дископодібним тулубом. Горло довге та вузьке. Дно з омфалосом. Розміри: висота (H) - 25 см, діаметр вінчика (D) - 10 см, діаметр дна (d) - 4 см) (рис.1, 1). Ця ваза є класичним типом *Linsenflaschen*. З'являється цей посуд в результаті імпульсів з північно - італійської області (Reinecke, 1915, s.286-287). У Верхньому Потиссі він представлений одиничним екземпляром з поховання 180 могильника Пішколт (Németi, 1988, p.58; fig.9, 9) і відноситься до ранніх поховань ступеню LT B2a (Vujna, 1982, s.342, Tab.3).

Тип II. Вази з випуклим тулубом, у якого найбільше розширення припадає на середину корпусу. Тулуб чітко відокремлений від плечиків. Шийка конічна, вінчик добре відігнутий (H - 12,7 - 33,5 см, D - 12,6 - 18 см, d - 5,6 - 12 см). Екземпляри цього типу можна виділити в два варіанти: з відносно широким (рис.1, 2) та вузьким (рис.1, 3) горлом. Вази з широким горлом з'являються в фазі LT B2, однак найбільшого поширення отримали в фазі LT C1. Щодо другого варіанту, то він з'являється у фазі LT C1a (Németi, 1992, fig.13, 3).

Тип III. За пропорціями тотожний попередньому типу, різниця полягає в відсутності різкого відокремлення тулуба від плечиків та вінчик плавно відігнутий. (H - 22,5 - 35 см, D - 17 - 24 см, d - 9 - 13 см). Різняться між собою по ширині горла (рис.1, 4-5). До цього типу можна віднести вази, у яких тулуб округлобокий, однак зберігають такі самі пропорції. Посуд цього варіанту також різниться між собою за шириною горла (рис.1, 9-10). Вази першого варіанту з'являються у фазі LT B2 (Németi, 1988, p.54; fig.5, 2) та існують до фази LT D (Kotigoroško, 1995, p.59). Другий варіант з'являється пізніше, у фазі LT C1a (Crişan, Pl.I, 1; XIII, 1).

Тип IV. Біконічний посуд з сильно випуклим тулубом, найбільше розширення якого припадає на середину чи на нижню третину тулуба. Шийка коротка, вінчик добре відігнутий (H - 24 - 40 см, D - 15 - 31 см, d - 10 - 14 см) (рис.1, 6-8). З'являються з приходом кельтів (Kotigoroško, 1995, p.59), тобто у фазі LT B2a, та існують до фази LT C1 (Németi, 1992, fig.2, 7,11; 6, 3).

Тип V. До цього типу відносяться вази з відносно високою шийкою та плавно відігнутим вінчиком (H - 13 - 24 см, D - 9 - 15 см, d - 5 - 11 см) (рис.1, 11-12). Відомі з фази LT B2b (Gašaj, Močalová, 1987, Obr.3, 2) та існують до фази LT C1a (Vizdal, 1976, Obr.20, 2).

Тип VI. Горщикоподібні вази, тулуб яких в міру випуклий, плечики високо припідняті, пологі. Вінчик плавно відігнутий (H - 28 - 35 см, D - 12 - 18 см, d - 7 - 13 см). Виділяються вази з більш округлими формами (рис.1, 14-15). Розповсюдження отримали в фазі LT C1 (Németi, 1992, fig.6, 7; 8, 2).

Тип VII. Округлобокi вази з найбільшим розширенням тулуба в нижній третині. Вінчик добре відігнутий, горло широке (H - 35 - 39,5 см, D - 18 см, d - 11 см) (рис.1, 13). З'являються у фазі LT C1a (Németi, 1992, p.76; fig.12, 5,7).

До наступної групи гончарного посуду відносяться мініатюрні вази (H - 6 - 10 см, D - 6 - 8 см, d - 3 - 6 см). Тулуб цього посуду округлобокий, горло коротке та відносно вузьке, вінчик короткий, плавно відігнутий (рис.1, 16-17). Ці вази існують на ранніх етапах, а саме у фазі LT B2 (Németi, 1988, fig.6, 4; 7, 3; 10, 10; 1989, fig.6, 6; 17, 10).

Досить значну групу складають мископодібні вази. Це посуд з добре відкритим устям та низьким конічним горлом. Найбільше розширення тулуба припадає на середину чи нижню третину. Інколи дно з омфалосом. Серед цієї групи гончарного посуду можна виділити декілька варіантів: з більш чітким профілюванням тулуба (рис.2, 1-2); посуд з лінзоподібним тулубом (рис.2, 3-4); посуд з дископодібним тулубом (рис.2, 5-6). Цей посуд з'являється у фазі LT B2 (Németi, 1988, fig.5, 5; 7, 16,18,21; Gašaj, Močalová, 1987, Obr.2, 8; Obr.4, 3,4) і продовжує існувати до початку пізнього латену (Benadik, 1963, s.387-388, Obr.7, 7-10).

Наступну значну групу гончарного посуду складають миски. Всі вони біконічної форми, однак за розміром та формою вінчика їх можна поділити на 5 варіантів.

Варіант 1. Приземисті миски з лінзоподібним тулубом. Шийка коротка, вінчик плавно відігнутий (H - 3,5 - 8 см, D - 17,5 - 36,5 см, d - 3 - 9 см) (рис.2, 7-8). Широкого розповсюдження отримали у фазі LT B2 (Németi, 1988, fig.3, 6,2; 9, 8; Gašaj, Močalová, 1987, Obr.3, 1).

Варіант 2. Також приземисті миски з лінзоподібним тулубом, однак зі слабо вираженим горлом і коротким потовщеним вінчиком (H - 6 - 10 см, D - 15 - 29 см, d - 6 - 11 см) (рис.2, 9-10). Відомі з фази LT B2b (Budinský-Krička, 1975, Tab.II, 1) та продовжували існувати в подальшому.

Варіант 3. Великі, глибокі миски, шийка середнього розміру. Вінчик короткий, потовщений (H - 11,3 - 14 см, D - 18 - 24 см, d - 6 - 9,8 см) (рис.2, 11-12). Широкого розповсюдження отримали з фази LT C (Crișan, 1971, Pl.V, 5; Pl.VII, 3; Pl.IX, 1), продовжували існувати і в дакійській культурі регіона (Kotigoroško, 1995, p.60).

Варіант 4. Сіроглиняна біконічна миска з Г-подібним вінчиком (H - 7,2 см, D - 15,5 см, d - 7 см) (рис.2, 13). Відома з поселення Бакта, яке відноситься до фази LT D (Котигорошко, 1995, с.22).

Варіант 5. Біконічні миски невеликого розміру, вінчик загнутий у середину. Цілий екземпляр відомий з поховання 40 могильника Пішколт і має такі розміри: H - 7 см, D - 17 см, d - 7,5 см (Németi, 1992, p.62; fig.3, 2) (рис.2, 14). Це поховання I.Неметі відноситься до фази LT B2/C1.

Глечики. Поділяються на два типи:

Тип I. Цей тип представлений невеликими біконічними глечиками, зазвичай сіроглиняні (H - 5 - 16 см, D - 4,5 - 9,2 см, d - 3,5 - 6,9 см) (рис.3, 1-3). Ці глечики характерні для всього періоду існування культури.

Тип II. Глечик з округлобоким тулубом, припущеним до нижньої третини. Горло добре відкрите, вінчик плавно відігнутий (H - 20 см, D - 12 см, d - 8 см) (рис.3, 6). З'являється у фазі LT C1a (Németi, 1992, p.87; fig.19, 6; 1993, fig.7, 101).

Черпаки. Нечисельна група кружального посуду. Поділяються на 3 типи:

Тип I. Форма біконічна, шийка висока, вінчик плавно відігнутий та з високою петельчатою ручкою. Найбільше розширення тулуба припадає на нижню третину (H - 8,2 см, D - 6 см, d - 4 см). Відомий у фазі LT B2 (Németi, 1988, fig.7, 20) (рис.3, 4).

Тип II. Форма біконічна, приземиста з добре відкритим горлом. Вінчик плавно відігнутий. Ручка висока, кріпилась до вінчика та біля згину тулуба (H - 8,5 см, D - 9,5 см, d - 4,2 см). Відомий у фазі LT B2 (Németi, 1988, fig.7, 4) (рис.3, 7).

Тип III. Від попереднього відрізняється ручкою, яка лише трохи виступає над устям (H - 12,5 см, D - 11,8 см, d - 7,2 см). Відомий у фазі LT B2 (Németi, 1989, fig.3, 5) (рис.3, 5).

Канфарос. Це дворучний посуд біконічної форми. Ручки високі (H - 8 см, D - 9,6 см, d - 5,6 см) (рис.3, 8). У Верхньому Потиссі представлений одиничним екземпляром з поховання 24 могильника Пішколт (Németi, 1989, p.79; fig.4, 3) і відноситься до фази LT B2 (рис.3, 8). На інших кельтських пам'ятках, які не входять до регіону, канфароси відносно поширений тип посуду.

Горщики. Також невелика група посуду. Виділяються у два типи.

Тип I. Посуд з конічним тулубом, плечики високо припідняті і добре виражені. Вінчик плавно відігнутий. Виділяється варіант з чітко відокремленим горлом від тулуба (H - 12,2 - 30 см, D - 13 - 18 см, d - 7,7 - 15 см). Відомі з фази LT B2a (Németi, 1988, fig.6, 2; fig.9, 10) та існують до фази LT C1 (Németi, 1992, fig.4, 3) (рис.4, 1-3).

Тип II. Тулуб округлобокий з найбільшим розширенням в середній частині. Горло широке. Вінчик плавно відігнутий (H - 18 - 21 см, D - 12 см, d - 8,4 - 9 см). З'являються у фазі LT C1a (Németi, 1992, fig.23, 9) (рис.4, 4).

Графітова кераміка представлена горщикоподібним посудом (сітули) різного розміру: H - 8,6 - 29 см, D - 12 - 27 см, d - 7,5 - 18 см. Зазвичай на корпус наносились вертикальні розчоси, інколи по горлу йшов розділюючий рубець, який покривався насічками (рис.4, 5-7). Хронологічні рамки існування такого посуду: від фази LT B2/C1 (Crişan, 1971, p.59; Pl.I, 8) до фази LT D. Зустрічається і в подальшому на дакійських городищах Мала Копаня (Котигорошко, 2004, с.181) та Земплін (Miroššajová, Čaplovič, 1991, s.118).

Щодо розписної кераміки, то вона не отримала розповсюдження в регіоні, відомо всього два фрагменти з пізньолатенських поселень Бакта та Велика Бігань (Kotigoroško, 1995, p.61).

Розглянувши основні типи кельтського кружального посуду і технологію його виготовлення, відзначимо, що кельтське гончарство було на високому рівні. У виробництві використовувались різні технологічні прийоми. На високий рівень гончарства вказує і різноманітність форм посуду. На протязі існування гончарства у кельтів спостерігається його розвиток. З'являються нові технології у виробництві та виникають чи зникають ті чи інші форми посуду.

Незважаючи на загибель латенської культури в середині I ст. до н.е., під ударами даків, римлян та германців, у всій Європі зберігаються кельтські традиції в

основних галузях виробництва, зокрема, у гончарстві. У Карпато - Дунайському ареалі найбільш чітко це простежується в комплексах дакійської культури, в тому числі і на території Верхнього Потисся.

Moyzhes V.V. (Uzhgorod)

The Celtic Potter's Ceramics in the Upper Tissa Region (Summary)

A wide spread of the high – quality potter's ceramics in the Upper Tissa Region is connected with the settlement of the Celts who were the representatives of the Laten civilization.

According to the technology of production the ceramics plates are divided into four groups: I - grey clay plates, II - brown and red plates (which are the result of the oxidizing heat), III - graphite plates, IV - the most limited – painted plates.

There are different types of ceramics. They are: vases, bowls, pots, jags, scoops, canpharos, situls. The technology of production gives us the possibility to speak about the high level of the regional celtic potter's ceramics.

Література

Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. - М., 1978.

Бобринский А.А. Гончарные мастерские и горны Восточной Европы (по материалам II - IV вв. н.э.). - М., 1991.

Котигорошко В.Г. Фракийцы Верхнего Потисья (III в. до н.э. - IV в. н.э.). - Ужгород, 1995. - 131 с.

Котигорошко В.Г. Классификация керамики дакийского городища Малая Копаня // Carpatica - Карпатика. Давня історія Карпато - Дунайського ареалу та суміжних регіонів. - Ужгород, 2004. - Вип.31. - С.172-192.

Котигорошко В.Г. Верхне Потисся в эпоху латену // Carpatica - Карпатика. Давнина і сучасність. - Ужгород, 2005. - Вип.33. - С.18-57.

Семёнов С.А., Коробкова И.Ф. Технология древнейших производств. - Л., 1983. - 256 с.

Bader T., Lazin Gh. Marturii archeologice din județul Satu Mare. - Satu Mare, 1980.

Benadik B. K otázke chronologických vztahov keltských pohrebisk na Slovensku // SA. - 1963. - XI. - S.339-390.

Budinský-Krička V. Keltsky žiarovy hrob z Kralovskeho Chlmca, okr. Trebišov // AR. - 1975. - 4. - S.390-398.

Bujna J. Spiegelung der Sozialstruktur auf Laténezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken // PA. - 1982. - LXXIII. - S.312-431.

Crișan I. În legătură cu datarea necropolei celtice de la Ciumești // Marmatia.- Bața Mare, 1971. - P.55-92.

Dušek M. Slovensko v mladšej dobe halštatskej // SA. - 1971. - XIX. - S.423-464.

Gašaj D., Močalová H. Keltské žiarove hroby z Valalíkov-Košťian // HC. - 1987. - 18. - S.247-262.

Henning J. Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im I. Jahrtausend u. Z. // Zeitschrift für Archäologie. - 1977. - 11. - S.81-206.

Kotigoroško V. Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î. e. n. - IV e. n. (Perioare La Tene și romană). - București, 1995.

Lazin Gh. Descoperiri dacice din sec. III î. e. n. - I e. n. în județul Satu Mare // SMSC. - 1982. - V - VI. - P.69-91.

Lehoczky T. Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén // AÉ. - 1901. - XXI. - S.145-146.

Miroššajová E. Problematika osídlení východního Slovenska v době halštatské // SA. - 1987. - 1. - S.107-164.

Miroššajová E., Čaplovič D. Najnovšie vysiedky výskumu včasnodejinneho a stredovekeho osídlenia v Zemplíne // Východoslovenský pravek III. Príspevky k pravekým a včasným dejinám východného Slovena. - Košice, 1991. - S.115-132.

Németi I. Cuptoare de ars ceramică din epoca laténe de la Andrid (jud. Satu Mare) // SCIVA. - 1974. - XXV. - P.579-583.

Németi I. Necropola Laténe de la Pișcolt, jud. Satu Mare. I // Traco - dacica. - 1988. - IX. - P.49-73.

Németi I. Necropola Laténe de la Pișcolt, jud. Satu Mare. II // Traco - dacica. - 1989. - X. - P.75-114.

Németi I. Necropola Laténe de la Pișcolt, jud. Satu Mare. III // Traco - dacica. - 1992. - XIII. - P.59-112.

Németi I. Necropola Laténe de la Pișcolt, jud. Satu Mare. IV // Traco - dacica. - 1993. - XIV. - P.117-129.

Reinecke P. Zu den Gräberfunden von Bodenbach a.d. Elbe // WPZ. - 1915. - II.

Vizdal J. Zachranný výskum keltského pohrebiska v Ižkovciach // SA. - 1976. - XXIV. - 1. - S.151-190.

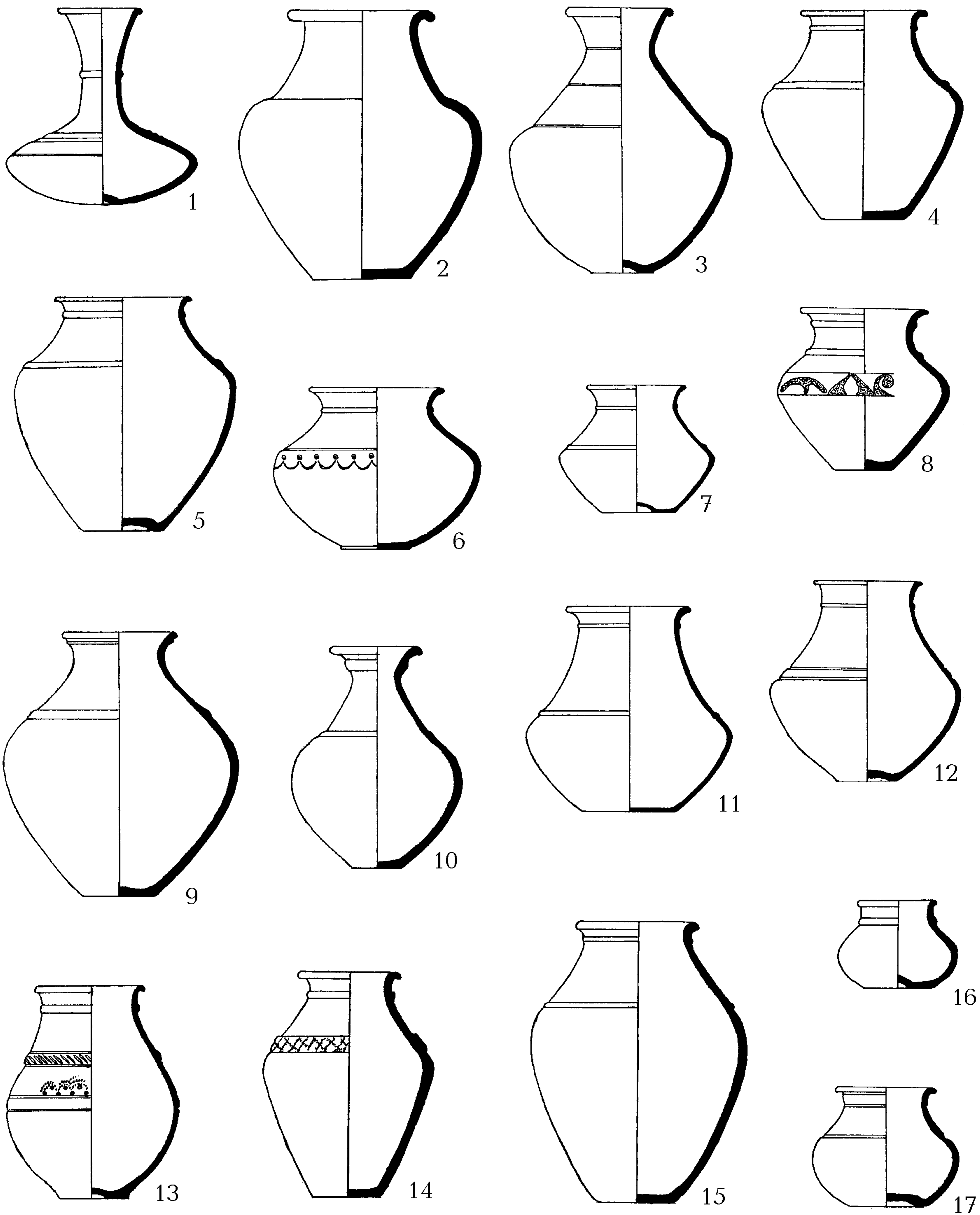

Рис.1. Кружальні вази латенської культури Верхнього Потисся першої і другої груп.

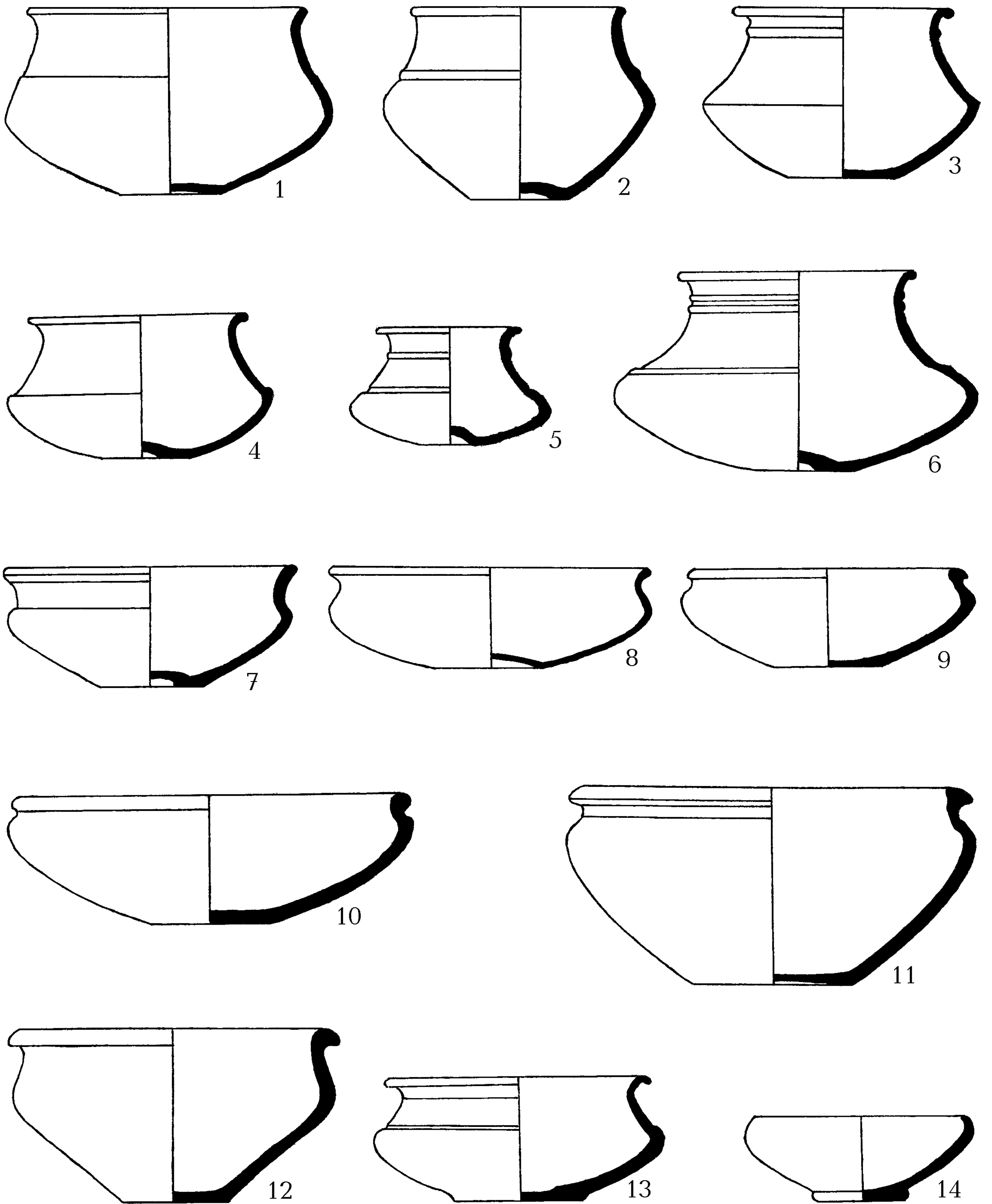

Рис.2. Кружальні мископодібні вази та миски першої і другої груп латенської культури Верхнього Потисся.

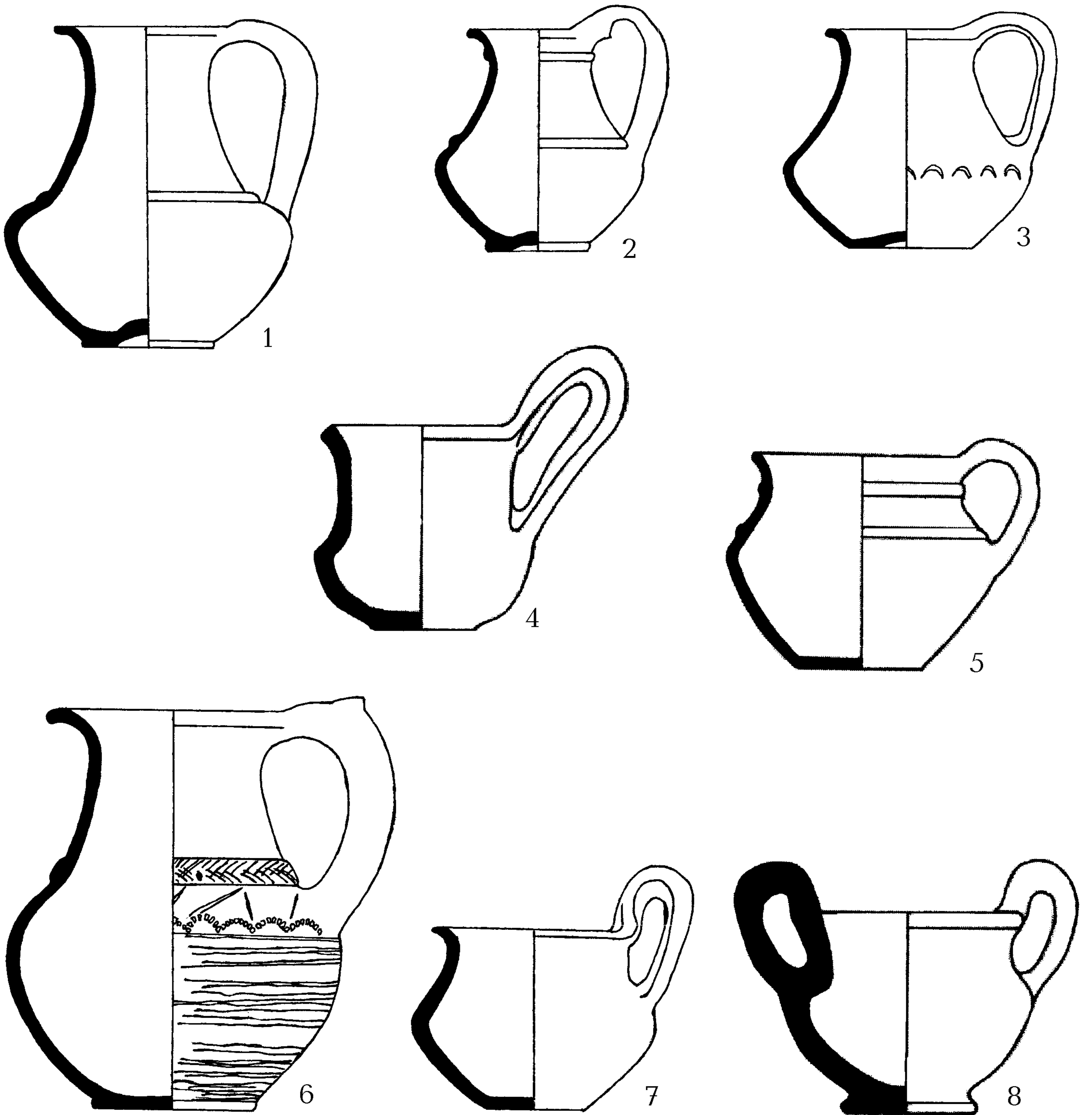

Рис.3. Кружальний посуд першої та другої груп латенської культури Верхнього Потисся (глечики, черпаки, канфарос).

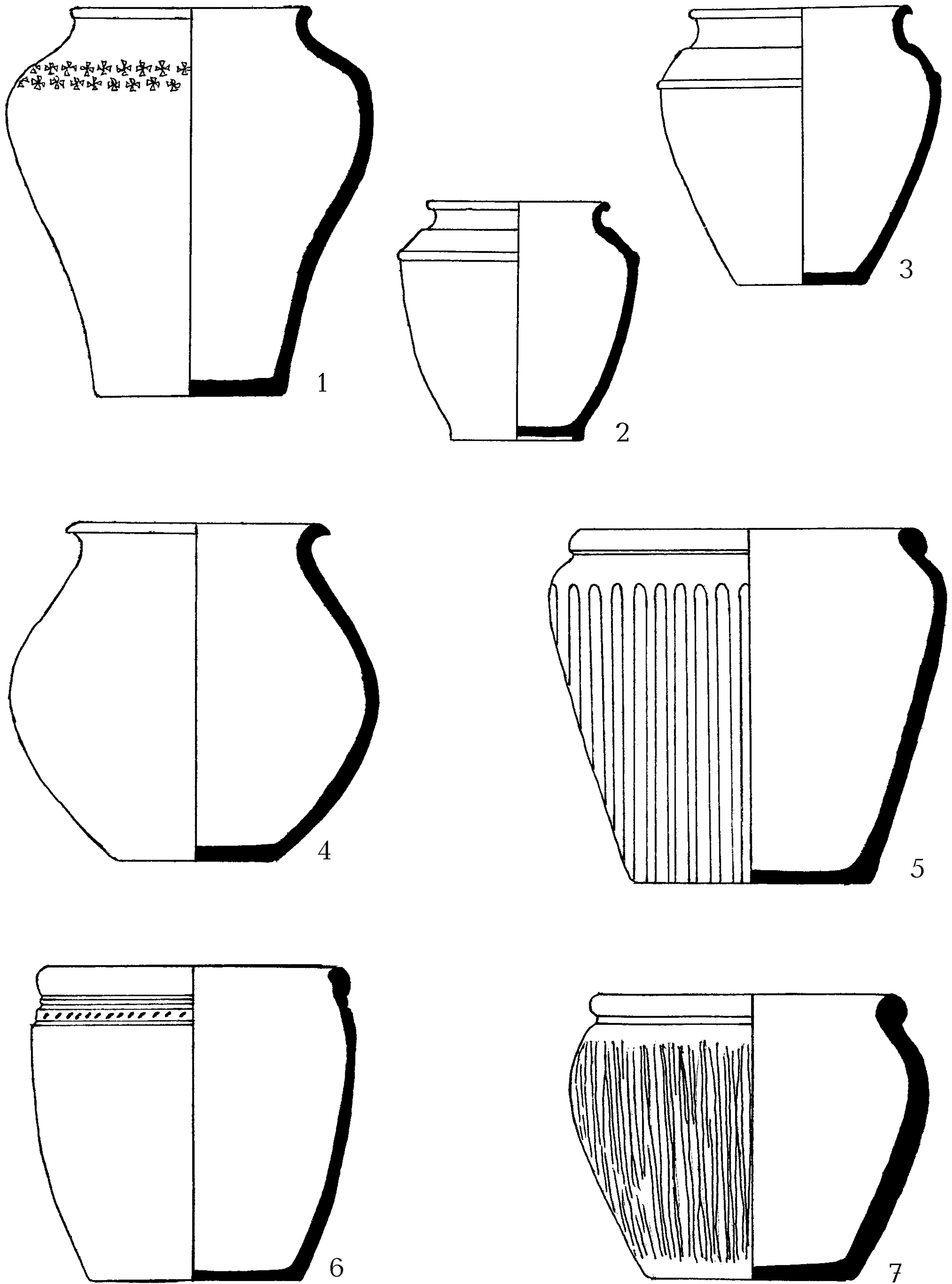

Рис.4. Кружалні горщики першої та другої груп (1 – 4) та сітули (5–7) латенської культури Верхнього Потисся.